

Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба III”
Београд 25-28. април 2004,
уредник М. С. Димитријевић
Публ. Астр. друш. “Руђер Бошковић” бр. 6, 2005, 361-366

СРПСКИ НАЗИВИ ЗА САЗВЕЖЂА И ЗВЕЗДЕ

БОЖИДАР Д. ЈОВАНОВИЋ

Пољопривредни факултет, Департман за уређење вода, Нови Сад
e-mail: jvzd@polj.ns.ac.yu

Резиме. Из уџбеника, приручника, радова и записа су сакупљени до сада нађени српски називи за сазвежђа и појединачне звезде. Распоређени су по азбучном реду ради лакшег сналажења.

Узимајући у обзир чињеницу да у садашње доба сеоба и досељавања, у наше крајеве долазе суграђани који су, силом прилика, морали да похађају школе у крајевима у којима се не негује српски језик, запажамо да се у новинама, на радиу, на телевизији, у књигама и уопште у разговору појављују, у Астрономији, имена и називи који не припадају нашем говорном подручју. Због тога је корисно да се подсетимо наших народних израза које смо, нажалост у већини случајева заборавили, или што је још горе, а тога има, почели смо да се “стидимо” што не користимо оно што је “in”, па ма како све то друго било рогобатно и неодговарајуће за нас. Ова појава узима све више маха па треба да обновимо оно што је било и што треба да буде наше. При томе не треба заборавити ни међународне изразе, али они овог пута нису наша тема.

Почнимо са називима за сазвежђа, а онда ћемо да наставимо са њиховим саставним деловима – појединим звездама. Ради прегледности ћемо у исте одељке, по азбучном редоставу, да распоредимо имена са једнаким почетним словима.

1. НАЗИВИ ЗА САЗВЕЖЂА*

'Алексијеве звезде' замењују назив за Касиопеју (4,91).

Слични изрази *'Бабине тојаге'* (6,885), *'Бабина штапка'* (2,145), *'Бабини штапови'* (2,145-146;3,98;5,91) и *'Бабини штапци'* (2,145) означавају сазвежђе Орион.

* Извор је наведен у загради. Први број је редни број библиографске јединице у литератури а други број странице (прим. ред.).

'Велика воловска кола' (5,91), 'Возачева кола' (2,144), 'Волари' (2,144;3,98;7,34), 'Волови' (2,143), 'Воловска кола' (4,91), 'Вољуара' (2,143;3,98), 'Вољујара' (3,98), 'Вољујска кола' (4,91) у свим наведеним случајевима представљају Великог медведа. 'Венац' (6,885), према свом облику представља Северну круну. Постоје и различите варијанте уобичајених имена, као што су 'Власчићи' (5,91), 'Влашчићи' (1,54;2,139-142;7,34) за Влашиће-Плејаде. Код појединих сазвежђа нас заједнички корен речи подсећа на оно што је данас уобичајено – 'Водим' (3,97), 'Водини' (3,97), 'Водолеј' (3,97;5,91) – на Водолију.

'Градина', у значењу ограда, упућује нас, по свом распореду звезда, на Северну круну.

Помало застарели облик 'Д(ј)ева' (4,91;5,91) нас подсећа на садашњу Девојку, која се из "помодних" разлога и под утицајем "увоза" сада чешће описује као Девица!

'Дечанка' (4,91) негде замењује Хијаде, а негде три звезде у Перзеју (бета, јота и капа), познате код нас још и као 'Штапи' (5,91). Иста реч у множини – 'Дечанке' (5,91) – се односи на цело сазвежђе Перзеј. Њега зову још и 'Дечански крст' (5,91). Раније наведени назив 'Венац' има још лепше име, 'Душанов венац' (4,91), али се и сада односи на Северну круну.

Понегде смо само делу неког сада постојећег сазвежђа дали посебно име. Такав је случај са 'Јаковљевим штапом' (2,146;4,92). Он се, у овом случају, односи само на Орионов појас. Слично је и са 'Јармовима' (2,146;8,32-33) који обухватају, можда, само звезде алфа, бета, гама и капа у Ориону. Једнина 'Јарам' (3,96) има сасвим друго тумачење – то су Теразије-Вага. 'Јунац' (3,97) обухвата садашњег Бика.

'Квачка' (2,149) се, можда, односи на Алдебаран са Хијадама. Међутим, 'Квочка са пилићи(ма)' (4,91;5,91) означава Хијаде, а по другима (2,141) Влашиће. 'Козерог' (5,91) је старији облик за Козорога, који се из скоројевићких разлога, а и под утицајем астролога, који за себе кажу да се "баве граничном облашћу науке" задржао. Међутим, сви добро знамо да Наука нема граница, па се њихово "знање" у бесконачности надовезује на стварну Науку! Поново наилазимо на Великог медведа, али сада под именом 'Кола' (4,91) и 'Кола и волови' (2,144). Одмах нам је јасно да се деминутив 'Колица' (4,91) односи на садашњег Малог медведа. 'Краљеве звезде' (4,92) подразумевају део Перзеја – звезде бета, гама, ета, јота, капа и ро. Лабуд на небу чини 'Крст' (2,147-148;3,98), а у овај хришћански знак су тада спадале само звезде алфа, бета, гама, делта и епсилон, у садашњем сазвежђу. 'Крст Светог Петра' (7,34) захвата данашњег Делфина. 'Крстате звезде' (4,91) се односе опет на Лабуда. 'Кружилија' (3,96) је веома старо име за Малог медведа.

Поново наилазимо на Малог медведа али сада као: 'Мала воловска кола' (5,91), и 'Мала кола' (4,91;5,91). 'Мали штапи' (2,46;7,35) су део Ориона – це, тхета и јота. 'Маријин крст' (2,148) обележава садашњег Лабуда. 'Маркове звезде' (4,91), као и 'Краљеве звезде' (4,91) обухватају, можда, звезде бета,

гама, ета, јота, капа и ро у Перзеју. '*Медведица*' (1,52), или '*Медвеђица*' (1,52) су поново синоними за Великог медведа. '*Медвеђи вођ*' (4,91) представља Волара, суседа Великог медведа. '*Мерило*' (3,97) је други назив за Теразије, '*Мокрош*' (3,97) сасвим јасно замењује име Водолије.

Опет Велики медвед, али сада као '*Насрадинова кола*' (2,144). '*Нишајне*' (2,146) не знамо на шта се односе иако су описане као: “Шест звезда, по три у реду, које се рађају зими увече, а залазе ујутру.”

'*Пијар*' (4,91) је старински израз за Кратер (пехар). Недовољан опис: “Један троугао у самом зениту” има назив '*Пирустија*' (1,55;2,149). Данас ова реч значи треножац или сацак. Поново нов назив за Великог медведа – '*Плуг и волови*' (2,143;5,91). Опет немамо тумачење за '*Пореднице*' (2,149;6,887;8,32) за које се каже да су: “... нека група звезда која залази пре Орионовог појаса, а некако у исто време када и Влашићи залазе у доба око Божића ... можда звезде у Ориону...” По '*Псозвездију*' (5,92) би се дало рећи да се оно односи на Великог пса (?).

'*Ралица*' (2,145;3,98) опет замењује Великог медведа. “Међутим, ... , може се веровати да се опет ради о Великом медведу ...” када се каже '*Рало*' (2,145;3,98). '*Ралик*' (6,887) и '*Раце*' (6,887) треба да буду опет делови сазвежђа Орион. '*Росопроливац*' (3,97) може да буде само Водолија.

'*Савин крст*' (5,92), по свом облику се потпуно подударе са Лабудом. За '*Седам уфчара*' (2,145) не знамо да ли се односе на Великог или Малог медведа. '*Седмозвездије*' (5,91) јасно описује Влашиће.

'*Тере(а)зије*' (6,888;8,34) су можда део Ориона, али у (2,149) се претпоставља да су то звезде алфа, бета и гама у Троуглу. Код '*Телца*' (3,97) нема двоумљења – то је Бик. Поново је облик Северне круне дао народно име '*Трло*' (6,888) које значи ограда.

Опет редак израз у нашем језику '*Хомот*' (3,97;4,91) за Теразије.

'*Царев венац*' (4,91) код наших старих замењује Северну круну, а '*Царске звезде*' (5,91) сазвежђе Перзеј.

'*Часни крст(у)*' (2,147) се у народној песми појављује(у) уместо Лабуда.

Орион је некада био познат као '*Штани*' (7,34). Та иста реч је значила и Орионов појас (2,145-146), а можда и Касиопеју (8,32)? Сличне сумње, у више варијаната, изазивају '*Штанци*'. У (4,91) су Влашићи или Хијаде; у (2,145-146) Орионов појас, а у (5,91) цео Орион.

2. НАЗИВИ ЗА ЗВЕЗДЕ

'*Але*' (2,139) и '*Алета*' (2,139) су два Влашића. На овом месту треба да се каже да су Срби, који су живели у различитим крајевима, давали другачија имена за ових седам звезда. Зато их има толико, а ми ћемо, под одређеним словима, да наведемо све за које знамо.

'*Барииша*' (1,54;2,140) је опет један од Влашића. Н. Ђ. Јанковић, у (2), одређено каже да је то ф у Бику. '*Благовештенска звезда*' (4,91) је, можда алфа у Девојци, позната и као Спика. '*Блистаница*' (6,888) је Сириус. '*Боре*'

(2,139) је један од Влашића, '*Борета*' (2.139) такође, а и '*Борисав*' (2,139). Наш чувени астроном '*Бошковић*' (4,91) је заменио арапски назив Нат(х), бета у Бику. Песник Радичевић је као '*Бранко*' (4,92) добио чак две звезде: алфа у Андромеди и делта у Пегазу. '*Бурко*' (6,885) је један од Влашића.

'*Бао*' (2,135) је, као и '*Ваока*' (2.139) један од Влашића. '*Василица*' (4,92) замењује Прокион, алфу у Малом псу. '*Велики штати*' (7,34) су, “...три веће звезде у низу...”, у Ориону; то су према (2.146) делта Ори, епсилон Ори, дзета Ори. '*Видовача*' (4,91) је Вега, алфа у Лири. '*Владимирка*' (4,92) је алфа у Кочијашу, Капела. '*Влат*' (4,91) је алфа у Девојци, позната и као Спика. '*Волар*' (7,34) је Мизар, дзета у Великом медведу. '*Воларица*' (2,146;3,98), као и '*Волуара*' (2,138), '*Волујар(к)а*' (2,137; 3,98), а и '*Волујарица*' (2,137), представља алфу у Великом псу, Сириус. '*Воле*' (5,92) и '*Воleta*' (5,92) су два од Влашића. То су и '*Вора*' (1,54), '*Вуле*' (2.140) и '*Вулета*' (2.140), само што се за другог зна да је то звезда а у Бику, а за трећег да је то звезда ц у Бику. '*Вук*' (2,144;8,32), према легенди припада целини званој Волowska кола, тј. Велики медвед, али је у питању звезда из суседног сазвежђа, Ловачких паса, тзв. Карлово срце, алфа у том другом звезданом скупу.

Још један чувени научник се појављује на небу – '*Геталдић*' (4,92). Његово име је придружено звезди Хамал, алфи у Овну.

И '*Доситије*' (4,91) је смештен на небески свод. Његова звезда је епсилон у Великом псу, тзв. Адхара. '*Драгуља*' (4,92) краси Северну круну као звезда алфа, позната као Алфека.

'*Бурђевица*' (4,91) је бета у Перзеју, тзв. Алгол.

У Девојци је '*Житни клас*' (4,91), иначе Спика, алфа Вир.

Следећа два назива нам скрећу пажњу да се ове две звезде појављују, на небеском своду, после неких сазвежђа. '*Завлашћанка*' (7,35) је Алдебаран, алфа у Бику, а '*Заштапњача*' (7,34) је уствари Сириус. '*Звезда обратна*' (5,92) је наша Северњача, зато што је близу небеског пола – обрата како се некада звао стожер.

'*Југ и Југовићи*' (4,91) се спомињу код Срба, али речи: “... да су иза три косовске војводе, Милоша, Милана и Ивана, ...” не дају довољно података зато што ни за ова три српска јунака не знамо које су им звезде посвећене. Можда су били у Лири?

'*Карванка*' (2,139;8,34) или '*Карвануша*' (2,139;8,34) је, вероватно, Сириус. За '*Катанчић*' (4,91) се зна да је то звезда гама у Лаву, или Алгејба. '*Кикинцика*' (2,139) је и даље остала загонетка без одгонетке. За '*Козу*' (4,91) је познато да означава Капелу или алфу у Кочијашу. '*Копље*' (7,35) чине: “...Алтаир са још две звезде, које су са њим у једном правцу...” “Три мање звезде које иду уз алфу у Лири, Вега,...” (4,92), представљају '*Косовске војводе Милоша, Милана и Ивана...*” су још увек неодређени скуп. '*Курјак*' (2,144;8,32) је Кор Каролис, Карлово срце, или алфа у Ловачким псима.

Алгол, бета у Перзеју, има два наша имена: '*Мајка*' (5,91) и тепање '*Мајкица*' (5,91). Три Влашића су: '*Мали Билурак*' (1,55;6,886), '*Мали Пржожак*' (1,55;6,886) и '*Мали Пригимиз*' (1,55;2,139). Алфа у Волару или

Арктур је код нас '*Мартинка*' (4,91). Сада наступа низ од осам Влашића, са истим почетним словом: '*Мизулинка*' или х у Бику (2,140), '*Мика*' (2,139), '*Миле*' или фи у Бику (1,54;2,140), '*Милета*' или б у Бику (1,54;2,140), '*Милисав*' (2,139), '*Мио*' (6,886), '*Миока*' (6,886) и '*Мишурко*' (6,886). '*Мушици*' (4,91) може да буде ета у Девојци или ета у Волару (4,91), тј Муфрид.

'*Никољача*' (4,92) је друго име за алфу у Шкорпији, тј. за Антарес.

'*Његош*' (4,92), делта у Орлу, заступа Денеб окаб.

Још један од Влашића је '*Орисав*' (1,55;2,139). Алфа у Орлу је наша '*Орловица*' (4,92).

'*Петковица*' (4,92) је Хамал, алфа у Овну. Алтаир има још једно српско име '*Петровска звезда*' (4,92). '*Поларна звезда*' (4,92) је Северњача. '*Пржожак*' (4,91;5,92) је Бенетнаш или ета у Великом медведу. "Приходи Преодница пред Месецом и за Сунцем иде. Друго Преодница а друго Вчерњача. ..." (8,33). Нажалост овај навод није довољан да се одреди која је звезда '*Приходница*' или '*Преодница*'. У сваком случају писац ове реченице разликује ту звезду од Вечерњаче.

И наш историчар Рајић (4,92) је заузео заслужно место као епсилон у Ориону, или Алнилам. Опет четири Влашића: '*Рака*' (2,139), '*Рале*' (1,55; 2,139), '*Ралета*' (1,55;2,139) и '*Раока*' (2,139). Алтаир има још једно наше име – '*Ратарка*' (4,92).

Денеб, алфа у Лабуду, је '*Савина звезда*' (4,92). Сириус у овом случају баш нема достојно име: познат нам је и као '*Свињарица*' (2,138;3,98) и као '*Свињаруша*' (2,138;3,98), а постоји и као '*Свињарка*' (6,887). '*Северна звезда*' (5,92) је нама позната '*Северњача*' (5,92). '*Сјајница*' (8,33) је опет Сириус. Није ни чудно што тако блистава звезда има много имена! Исти назив налазимо и код (6,888). '*Скарабојо*' (2,139) је још један од Влашића. Регулус, алфа у Лаву, се код нас звао и '*Сретенка*' (4,92). Понекад се за пол каже да је стожер, па је зато Северњача постала и '*Стожерник*' (6,888), али је због своје особине да привидно мирује на небеском своду постала и '*Стојна*' (5,92).

Алфа у Лири, дзета у Лири и капа у Лири имају заједничко име '*Тројство*' (7,34).

'*Успореднице*' (7,34) би могле да буду алфа у Овну и бета у Овну, односно Хамал и Шератан.

Надимац песника Симе Сарајлије – '*Чубро*' - је наше име за Раstabан, бета у Змају.

Последња три Влашића су: '*Шкора*' (1,54), '*Шкор-Бора*' или ета у Бику (2,140) и '*Шурко*' (6,888). Алкор, 80 у Великом медведу је виђен и раније па је добио наше име – '*Штене*' (2,144;7,34), како би се уклопио у легенду о Волонским колима.

* *
*

Б. Д. ЈОВАНОВИЋ

Жеља ми је била да све оно што сам до данас сакупио од назива сазвежђа и појединачних звезда, прелиставајући старе књиге, уџбенике, рукописе, а и неке од новијих радова, отргнем од заборава. Надам се да ће они који буду писали Српску астрономску терминологију имати неке користи од овог што је овде обелодањено. Сигуран сам да ово није све, али може да послужи као основа за даља истраживања.

Литература

1. Ђорђевић, Тих. Р.: 1958, Природа у веровању и предању нашега народа, I књига, *Српски етнографски зборник*, Књига LXXI, Српска академија наука, Београд, 1-64.
2. Јанковић, Н. Ђ.: 1951, Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба, *Српски етнографски зборник*, Књига LXIII, САН, Београд, 1-206.
3. Јанковић, Н. Ђ.: 1954, Наша астрономска терминологија, *Васиона* 3-4/1954, 96-98.
4. Јовановић, Б. Д.: 2001, Терминологија у уџбеницима из Астрономије, 1, Зборник радова са научног скупа "Природне и математичке науке у Срба", Нови Сад, 30-31. октобар, 2000, 87-99.
5. Јовановић, Б. Д.: 2002, Терминологија у уџбеницима из Астрономије, 2, *Публ. Астр. Опс. у Београду*, св.72, 87-100.
6. Лазаревић, В.: 2001, Српски именослов, Одабране руковети, Бук Марсо, Београд, 883-888.
7. Лакић, Д.: 1956, Народна имена за нека сазвежђа и звезде у Северној Далмацији, *Васиона* 2/1956, 34-35.
8. Малеш, Б.: 1939, Из народне космогоније и космографије, *Сатурн* 2/1939, 25-37.

SERBIAN NAMES FOR CONSTELLATIONS AND STARS

From text-books, manuals, works and notes are collected found up to now Serbian names for constellations and particular stars. They are listed here in accordance with Serbian alphabet.